

A lengyeli internálótábor
OTDK Pályamű
2024

Jelige: Lux

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar
Osztatlan tanárképzés, történelem és nemzetiségi német nyelv szak

Tartalomjegyzék

1. Bevezető	1
2. A felhasznált források bemutatása	1
3. A második világháború vége és az új politikai berendezkedés Magyarországon – a magyarországi németiség helyzete és megítélése.....	3
3.1. A magyarországi németiség helyzetének és identitásának alakulása.....	4
4. A németiség a Völgységben.....	7
5. A bukovinai székelyek.....	8
6. Az internálások lefolyása	9
6.1. Rendeleti szabályozás.....	9
6.2. Más táborok	10
6.3. Az internálások végrehajtása	11
6.4. Az internálások finanszírozása	13
7. A lengyeli internálótábor	13
7.1. A lengyeli internálótábor felállítása	13
7.2. A táborban uralkodó viszonyok	15
7.3. Munkaszolgálat, kényszermunka.....	19
7.4. A táborból való kiút lehetőségei és a tábor felszámolása	20
8. Az internálások eredményei	21
9. A lengyeli internálótábor hagyatéka	21
10. Összegzés	22
11. Kitekintés.....	23
12. Források.....	25
12.1. Levéltári források	25
12.2. Interjúk.....	25
12.3. Felhasznált irodalom.....	25

1. Bevezető

A tolna megyei Lengyel nevű községben 1945. április közepe és június 27. között a falu legnagyobb épületében, az Apponyi-kastélyban egy internálótábor működött, ahová több ezer magyarországi németet internáltak a különböző völgyes falvakból. Az internált németek helyére a Magyarországra menekülő bukovinai székelyeket és csángókat telepítették be. Ezt az akciót Bodor György bonyolította le – aki saját magát nevezte ki kormánybiztossá –, az Ideiglenes Nemzeti Kormány informális engedélyével és félretekintése mellett. A Kézdivásárhelyen született Bodor György (1904 – 1976) végzettségét tekintve jogász és politikus volt. Többek között a Magyar Radikális Párt főtitkára, majd 1945-től a Nemzeti Parasztpárt egyik szervező alakja. Ő visszaemlékezésében egyoldalúan *székely honfoglalásnak* nevezi az eseményeket, ugyanakkor ez az akciósorozat több ezer magyarországi német családot tett hontalanná.

A magyarországi némettség internálása – ugyanis nem csak Lengyelre történtek internálások – a másik két, a némettség szempontjából nagyobb krízis időszak közé tehető: a szovjet kényszermunkára való elhurcolás és a kitelepítés közé. Dolgozatom célja egyrészt a lengyeli internálótáborban történt események feltárása a források és a szakirodalom segítségével, másrészt a tábor működésével, körülményeivel kapcsolatban felmerülő kérdések megválaszolása. Mielőtt rátérnék dolgozatom fő témájának bemutatására, ismertetem az általam, a kutatás során felhasznált forrásokat.

2. A felhasznált források bemutatása

Dolgozatom elkészítése során a releváns szakirodalom mellett levéltári forrásokat, korabeli sajtótermékeket és személyesen készített interjúkat használtam fel annak érdekében, hogy a lengyeli internálótábor történéseit minél pontosabban, több perspektívából megközelítve ismerhessem meg. A szakirodalmi háttér gerincét Tóth Ágnes a dolgozathoz hasonló című munkája adta¹, melyet további primer és szekunder forrásokkal egészítettem ki.

Kutatómunkám egy részét a Tolna Vármegyei Levéltárban végeztem, ahol főként a völgyeségi járás főszolgabírójának iratait vizsgáltam meg. Emellett az 1945-ös helyileg illetékes rendőrségi jegyzőkönyveket is áttekintettem, azonban ezekben csak elvétve voltak fellelhetőek a lengyeli internálótáborra vonatkozó információk. A jegyzőkönyvi adatok főként egy-egy

¹ Tóth Ágnes: „A népet kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akit akkarnak.” Internálótábor Lengyel községben. In Földönfutó A Magyarországot érintő kényszerszervezetek a II. világháború alatt és után. Lucidus, Budapest, 2008.

személy szabadon engedésére, illetve átvezénylésekre vonatkoztak, így nem tartalmaztak jelentős többletinformációt a táborral kapcsolatban. Az információhiány is jelentőséggel bírhat, hiszen bár a rendőrség érintett volt az internálótábor működtetésében, az általam vizsgált, fennmaradt iratanyagban ennek nem volt lenyomata. Ugyanakkor a főszolgabírói iratok tartalmazznak jegyzőkönyveket, orvosi jelentéseket, kérvényeket, névjegyzéket, illetve elszámolásokat a táborra vonatkozóan. Ezen források által igyekeztem betekintést nyerni a tábor működésébe. A táborban uralkodó körülményeket főként az orvosi bizonyítványok által derítettem fel. Rendelkezésemre álltak továbbá ego-dokumentumok, amelyeket két környező település klerikusai – a bonyhádi káplán és a kakasdi plébános – írtak, akiknek személyes tapasztalatai voltak az internálótáborról, mely tapasztalataikról szóló beszámolóikat a pécsi püspöknek címezték. Leveleikben beszámoltak arról, hogy milyen körülmények voltak a táborban. A továbbiakban érdemes lehet más közösségek papjainak, plébánosainak leveleit is górcső alá venni, mivel az egyik, általam feldolgozott levélből kiderül, hogy más egyházi személyek is jártak az internálótáborban. A bonyhádi káplán emellett említést tesz más internálótáborokról is, melyek szintén kutatásra érdemesek lennének.

A korabeli újságokban és napilapokban egyrészt a lengyeli internálótáborra vonatkozó utalásokat kerestem, azonban az általam megvizsgált sajtótermékekben semmiféle információ nem volt fellelhető. Viszont az újságok egyes cikkei szemléletesen tükrözték az országban uralkodó ellenszenvet a német kisebbséggel szemben és erősítették a nemzetiségi csoport kollektív bűnösségét.

A levéltári forrásokon és a sajtótermékeken túl az oral historyra is támaszkodtam. Három interjút is készítettem olyan személyekkel, akik személyesen vagy családjuk révén érintettek voltak a lengyeli internálótáborban történt eseményekben. A beszámolók gyűjtése során a résztvevők beleegyezésével minden esetben hangfelvételt készítettem a beszélgetésről. Továbbá félig strukturált interjútechnikát alkalmaztam. Elsőként arról kérdeztem a résztvevőket, hogy mire emlékeznek a lengyeli internálótáborban történetekkel kapcsolatban. Rákérdeztem továbbá arra, hogy kiket internáltak, mi volt a kiválasztás alapja. Emellett a táborban uralkodó körülményekre, valamint az onnan való szabadulásra is vonatkozott kérdés. A kérdések sorrendjét és tartalmát ugyanakkor minden esetben a válaszokban foglaltakhoz igazítottam. Ez a technika lehetőséget adott arra, hogy az általam előre megfogalmazott, a kutatásom szempontjából releváns kérdések megválaszolásra kerüljenek, ugyanakkor jusson tér az interjúalanyok szubjektív visszaemlékezéseinek is. Mindez segítette egy közvetlenebb, személyesebb légkör kialakulását, ezáltal újabb történetek és részletek kerültek felszínre. Az

interjúszövegek feldolgozása során azonban nehézséget okozott az egyes mozzanat és részletek számszázalása, rendezése és beillesztése a dolgozatba. A nehézségektől eltekintve összességében azonban fontosnak tartom, hogy készüljenek interjúk érintettekkel, amíg van rá lehetőség, hiszen olyan információk birtokában lehetnek, amelyeket a levéltári források nem tartalmaznak.

3. A második világháború vége és az új politikai berendezkedés Magyarországon – a magyarországi németek helyzete és megítélése

Az 1944-45 fordulóján meginduló magyarországi frontátvonulás a magyarországi németek életét kettősen érintette. Egyrészt, mint Magyarország polgárai elszenvedői voltak a szovjet hadsereg ténykedésének, másrészt mint etnikai – valamint a Volksbund der Deutschen in Ungarn² révén politikai – kisebbség szembe kellett nézniük az újonnan berendezkedő politikai rendszerrel is, illetve a Vörös Hadsereggel. A szovjet front áthaladása nyomán a hatalomhoz jutott Ideiglenes Nemzeti Kormány – jelentős kommunista felülreprezentáltsággal³ – és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyeletével 1945. január 20-án aláírta a fegyverszüneti egyezményt. A tárgyalt korszakban a kommunista-fasiszta és a nemzeti-kisebbségi ellentét a magyarországi németek megítélését különösen hátrányosan befolyásolta. Az egyezmény több ponton is érintette a magyarországi németeket. Egyrészt szabad kezet adott a német állampolgárok internálására:

*1/b) Magyarország kormánya [...] arra is kötelezi magát, hogy internálja a német állampolgárokat.*⁴

Másrészt az egyezmény értelmében a Volksbund is – amely 1941-ben körülbelül 250.000 fős tagsággal bírt⁵ – felszámolásra került:

15. Magyarország kormánya kötelezi magát, hogy haladéktalanul feloszlattja a Magyarország területén működő összes Hitler-érmű, vagy más politikai, félig katonai és egyéb politikai

² Röviden Volksbund, magyarul Magyarországi Németek Népi Szövetsége, amely 1939-től a magyarországi németek kizárólagos egyesületeként működött 1945-ig. A Volksbund a Harmadik Birodalom eszményeit propagálta Franz Basch vezetésével, majd végrehajtotta SS-sorozásokat, amik kezdetben önkéntes alapú később kényszersorozások voltak.

³ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. Században. Osiris, Budapest, 2010. 185.

⁴ 1945. évi V. törvény a Moszkvában 1945. évi január hó 20. napján kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezéséről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=94500005.tv> (utolsó letöltés: 2024. február 3.)

⁵ Gerhard Seewann: A magyarországi németek története 2. 1860-2006. Argumentum, Budapest, 2015. 289.

*szervezeteket, amelyek az Egyesült Nemzetekkel szemben ellenséges propagandát folytattak és a jövőben sem tűri meg ilyen szervezetek felállítását.*⁶

Hátrányosan érintette továbbá a németiség egy részét a népbíráskodásról szóló 81/1945. ME számú rendelet,⁷ miszerint a népbíróság a háborús bűnösöket – beleértve azokat, akik Gestapo és az SS kötelékében akár önként, akár kényszerítve szolgáltak, valamint *aki a fasiszta és a demokráciaellenes uralmi rendszer hatalmi eszközeinek saját céljaira való felhasználásával [...] bűncselekményt követett el*⁸, tehát volksbundos volt – különféle büntetésekkel sújthatott, mint halálbüntetés, vagyonelkobzás, internálás vagy pénzbüntetés.⁹ Ezt tetézte az 1945. május 1-én kiadott 1440/1945. ME rendelet,¹⁰ melynek értelmében *Népellenes bűntettben bűnös az is: [...] aki anélkül, hogy evégből vele szemben közvetlenül vagy közvetve kényszer alkalmaztatott volna, a németek által Magyarországon szervezett Volksbundba tagként belépett vagy fasiszta, illetőleg demokráciaellenes pártban, szervezetben vagy alakulatban tisztséget vállalt avagy tagként tevékeny működést fejtett ki.*¹¹

3.1. A magyarországi németiség helyzetének és identitásának alakulása

A magyarországi németiség megítélésében vezető szerepet játszott az alakuló német kisebbség és a magyar állam viszonyának története is.

A 18. és 19. században a hazai németiség nem alkotott egységes népcsoportot, főleg politikai értelemben. Bár a magyarországi németek csoporttá kovácsolódásának folyamata már a 19. század második felében megindult, ez csak a 20. század első felére ért be.¹² Ez a folyamat a már a régebb óta Magyarországon élő csoportoknál, mint például az erdélyi szászoknál már korábban lezajlott. Az úgynevezett dunai sváboknál az egységesülés és a közös identitás kialakulásának folyamata később indult és kevésbé volt erőteljes. A közös identitás kialakításában kulcsszerepet játszott Jakob Bleyer, aki lefektette egy országos német fórum

⁶ 1945. évi V. törvény a Moszkvában 1945. évi január hó 20. napján kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezéséről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=94500005.tv> (utolsó letöltés: 2024. február 3.)

⁷ 81/1945. ME rendelet a népbíráskodásról. https://jogkodex.hu/jsz/1945_81_me_rendelet_9334301 (utolsó letöltés: 2024. február 3.)

⁸ 81/1945. ME számú rendelet a népbíráskodásról. 15. § 5. pontja.

https://jogkodex.hu/jsz/1945_81_me_rendelet_9334301 (utolsó letöltés: 2024. február 3.)

⁹ Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akit akkarnak.” Internálótábor Lengyelországban. In Földönfutó A magyarországot érintő kényszerszállítók a II. világháború alatt és után. Lucidus, Budapest, 2008. 87-88.

¹⁰ 1440/1945. ME rendelet a népbíráskodásról szóló 81/1945. ME rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában. https://jogkodex.hu/jsz/1945_1440_me_rendelet_8189506 (utolsó letöltés: 2024. február 3.)

¹¹ 1440/1945. ME rendelet a népbíráskodásról szóló 81/1945. ME rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában.

12 § 2. pontja. https://jogkodex.hu/jsz/1945_1440_me_rendelet_8189506 (utolsó letöltés: 2024. február 3.)

¹² Gerhard Seewann: A magyarországi németek története 2. 1860-2006. Argumentum, Budapest, 2015. 316.

alapköveit. Többek között 1921-ben megalapította a Sonntagsblatt für das deutsche Volk in Ungarn című folyóiratot, illetve 1923-ban létrehozta az Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein nevű egyesületet is.¹³

A fiatal egységesülő magyarországi németiség már a század elején szembesült a magyar politikai elit alapvetően nemzetiség ellenes homogenizáló törekvéseivel. Ez a politika az első világháború utáni trianoni Magyarországon erősödött fel, mely azt állította, hogy a történelmi Magyarország a nemzetiségek illojalitásán bukott el. Bleyer tevékenysége révén igyekezett a magyar politikai elvárásokat és az ébredő német nemzetiségi identitást összekapcsolni és így megteremteni a nyelvét és kultúráját megőrző, ugyanakkor a magyarsághoz hű magyarországi német identitást.¹⁴

Ebben hozott változást Franz Basch és az általa vezetett, a németiséget és a többségi társadalmat egyaránt megosztó Volksbund színre lépése. Az új szervezet sokkal inkább az országhatárokon átívelő és a német népközösséghez tartozó közösségként határozta meg magát.¹⁵ A fenti magyarországi folyamatokkal szoros összefüggésbe hozható az Adolf Hitler által vezetett Német Birodalom agresszív expanziója és Magyarország német irányú kitettségének fokozatos növekedése, például a revíziós sikerek révén. Így a magyar állam arra kényszerült, hogy teret engedjen a Volksbund kibontakozásának, amely a patronáló német állam irányába orientálódott, gyengítve a magyarsághoz való hűséget.¹⁶

A hazai németiség identitását és lojalitását formáló folyamatok nemcsak magát a német kisebbséget osztották meg, hanem a magyar politikai elit ellenséges viszonyulását is kiváltották.¹⁷ A második világháború kitörése után tovább eszkalálódott a magyarországi németiség negatív megítélése és kialakult az az általánosító téves megbélyegzés, miszerint a hazai németek Hitler és a nemzetiszocializmus feltétlen hívei.

Ezt az helyzetet jól szemlélteti az 1945-ös és az az utáni sajtó állapota is, amely tovább szította a német, illetve svábellenes hangulatot, gyakran erős túlzásokkal és féligazságokkal manipulálva az olvasókat, főleg a földreform ügyében. A fent említett, sajtótermékekben tapasztalható attitűd nagyban összefügg a második világháborút követő bűnbakkereséssel, mely

¹³ Gerhard Seewann: A magyarországi németek története 2. 1860-2006. Argumentum, Budapest, 2015. 239.

¹⁴ Gerhard Seewann: A magyarországi németek története 2. 1860-2006. Argumentum, Budapest, 2015. 317-318.

¹⁵ Gerhard Seewann: A magyarországi németek története 2. 1860-2006. Argumentum, Budapest, 2015. 323.

¹⁶ Gerhard Seewann: A magyarországi németek története 2. 1860-2006. Argumentum, Budapest, 2015. 332.

¹⁷ Gerhard Seewann: A magyarországi németek története 2. 1860-2006. Argumentum, Budapest, 2015. 331-332.

lehetőséget adott a saját felelősséggel való szembenézés elkerülésére a magyar társadalom számára.

A Népszava *Svábkérdés a földreform körül* című cikkében a következőket olvashatjuk: *Egyik elvtárs-olvasónk [...] rámutat arra, hogy országunkban mintegy másfélmillió a sváb anyanyelvűek száma, s ezekből háromnegyedmillió volksbundista, félmillió pedig kulturbundista volt. A még fennmaradó negyedmillió nem tartozott ugyan egyik „Bund”-hoz sem, de az itt tartózkodó német gyermekek és katonák iránti rokonszenvét ez a csoport sem rejtette véka alá.*¹⁸ A szerző nemcsak az eltúlzott számokkal igyekszik elrettenteni az olvasót, miszerint 1.500.000 német anyanyelvű lett volna az országban, – az 1941-es népszámlálási adatok szerint Magyarország trianoni területen 432.268 fő, a második világháború alatt ún. megnagyobbodott területén pedig 658.928 fő vallotta magát német anyanyelvűnek¹⁹ – és a teljes hazai németiségnek több, mint a 80 százaléka így vagy úgy, de volksbundista lett volna, hanem teljeséggel kizárja azokat a német csoportokat, amelyek elutasították a Volksbund tevékenységét vagy kényszerűen léptek be, vagy éppen a Volksbund ellenében aktívan fellépőket, mint a Hűséggel a Hazához mozgalom tagjait.²⁰ Ez a megbélyegző mentalitás a németiséggel szemben az Új Dunántúl hasábjain is megjelenik, összemosva őket a nyilaskeresztesekkel: *...a munkáspártoknak [...] megbízottai, lépten-nyomon olyan jelenségekkel találkoznak, amiket ezen a helyen is szóvá kell tenni, meg kell bélyegezni. Nemcsak az elvonult volksbundisták itthonmaradt cinkosai; nemcsak maguk az el nem vonult volksbundista Hitler-kreatúrák, hanem egyes nyilas- dzsentrí heccmesterek, sőt a letűnt reakciónak legtöbb vidéki helyen még mindig hivatalban ülő, ottfelejtett basái — minden igyekezetükkel, gáncsokodással, félrevezető propagandával, néha még fenyegetéssel is hátráltatják a földreform végrehajtását.* A továbbiakban a cikk azon marxista narratíva köré építi fel gondolatmentét, mely szerint a *volksbundista árulók* a kizsákmányoló és az örök megfélemlítettségben élt szegény emberek pedig a kizsákmányoltak, de *az ifjú magyar demokrácia* segítő jobbot nyújt nekik.

Összességében megfigyelhető az újonnan berendezkedő politikai rendszer magyarországi németiség ellenes tevékenysége és az általa formálni próbált társadalom ellenséges attitűdje. Mind a hivatalos intézkedések ötletgazdái, mind a korabeli média egyes szereplői

¹⁸ Népszava, 73. évfolyam 77. (96.) szám 5. o. (1945 május 23, Budapest)

https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszava_1945_05/?pg=102&layout=s (utolsó letöltés: 2024.02.03.)

¹⁹ 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. 1947, 8; 18

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_demogr_adatok_kozsegek/?pg=15&layout=s (utolsó letöltés: 2024.02.03.)

²⁰ Fehér István: A bonyhádi Hűségmozgalom történetéhez. Akadémiai, Budapest, 1983. 7.

megfogalmazásukban gyakran német ellenes hangnemet ütöttek meg. Ekkortól terjedt el a hazai németiségre használt pejoratív sváb jelző is, amely korábban a második világháború előtt nem tartalmazta a negatív konnotációt.²¹

A magyarországi németiséggel szemben tanúsított negatív viszony kialakulásában az is szerepet játszhatott, hogy a Volksbund saját tevékenységét nagyobbak akarta láttatni, mint amilyen jelentőségű valójában volt. A propaganda természetesen a többségi társadalom tagjaihoz is eljutott, így nem csoda, hogy torz kép alakulhatott ki a Volksbundról és a hazai németiségről.²² Így sokakban létrejöhetett az a képzet, hogy a magyarországi németiség a német nemzetiszocializmus helyi kiszolgálója. Ez fonódhatott össze az erősödő magyar nacionalizmussal²³, ami olyan túlkapásokhoz és önkényhez vezetett, mint a Lengyel községi internálótábor felállítása.

4. A németiség a Völgységben

A Völgység az úgynevezett Schwäbische Türkei részét képezi, melyben a magyarországi német népesség lélekszáma a mai napig igen jelentős. Az első németajkú telepések a Rákóczi-szabadságharc után az 1718 és 1725 között zajló első nagy telepítési hullám során érkeztek Tolna vármegyébe.²⁴ A telepések javarészt a Rajna-menti térségekből érkeztek, mint Frankföldről, Baden-Württemberg., Hessen-Kassel. A telepések magterületét már 18. században is a völgységi falvak jelentették,²⁵ melyekben a század folyamán kialakult egy sajátos táji munkamegosztás. Az térségben élők gazdálkodásra – főként a dombos földrajzi adottságok miatt – inkább a belterjes állattenyésztés, az istállózó állattartás, a szőlő- illetve az ipari növények termesztése volt a jellemző és a 19. század folyamán a szénbányászat is megindult a délnyugati településeken.²⁶ A 19. században jelentős mértékben növekedett a tolnai németiség számaránya, főként a Völgység területén. A 19. század végén a német anyanyelvűek

²¹ Bindorffer Györgyi: Nyelvében él az etnikum? Szociológiai Szemle, 1997. 2. 125-141.

²² Wirth József: A lengyeli internálótábor. In 300 Jahre Zusammenleben: aus der Geschichte der Ungarndeutschen I./300 éves együttélés – A magyarországi németek történetéből I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 230.

²³ Dr. Komanovics József: A hazai németiség helyzetét szabályozó rendelkezések és ezek végrehajtása a felszabadulást követő években (1945-1950). In Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, Pécs, 1979. 559.

²⁴ Szenyéri Zoltán: A Tolna megyei németek sorsa a betelepítésektől napjainkig. In Földrajzi Értsítő, Budapest, 1998. 2. 262.

²⁵ Szenyéri Zoltán: A Tolna megyei németek sorsa a betelepítésektől napjainkig. In Földrajzi Értsítő, Budapest, 1998. 2. 264-265.

²⁶ Szóts Zoltán: A völgységi nemzetiségi-etnikai csoportok együttélésének társadalomföldrajzi vizsgálata a második világháborútól napjainkig. Bonyhád – Szekszárd, 2007. 23-24.

számaránya sok völgyeségi területen élére a 91-100%-ot és 50% alatti német számarány kimondottan ritkának számított.²⁷

Ez a német többség a 20 században is tartotta magát. Az 1941. évi népszámlálás alapján Tolna vármegyében 273.154 főből 71.917 (26,3%), Baranya vármegyében pedig 253.803 főből 91.317 (36%) vallotta magát német anyanyelvűnek. A Völgyeségi járásban a németiség számaránya 1941-ben a 39.037 főből 29.027 fő (74,3 %).²⁸ A fenti adatokat is figyelembe véve elmondható, hogy a telepítések helyszínén a németiség alkotta az egyértelmű többséget, számos faluban csak elvétve találni más nemzetiségű embereket.

5. A bukovinai székelyek

A Tolna és Baranya vármegyében élő magyarországi németek életében gyökeres változást jelentett a bukovinai székelyek megjelenése a térségben. Ennek a német-székely koegzisztenciának a lenyomatai és hullámverései a későbbiekben is, sőt a mai napig kitapinthatóak a térségben.

A bukovinai székelyek völgyeségi letelepítésük előtt szintén sok megpróbáltatáson mentek keresztül az 1940-es években. Bár e népcsoport történetében nem volt ismeretlen a kényszmigráció. A Mária Terézia által 1761 és 1762 között elrendelt és felállított etnikailag heterogén erdélyi határőrsegből főképp az 1764-es madéfalvi veszedelem (Siculicidum) hatására kivált és Moldvába menekülő székelyeket Hadik András telepítette le Bukovinában az 1770-es és 80-as években. Erről tanúskodik két újonnan alapított településük neve is: Hadikfalva és Andrásfalva. A 19. század végétől kezdődően megindult a bukovinai székelyek áttelepítése az Al-Duna térségébe, de a századforduló után jelentős mértékű kivándorlás volt tapasztalható Észak-Amerika és Kanada irányába. Az I. világháború után Brazíliában létesült bukovinai székely település, amit a telepesek Boldogasszonyfalvának kereszteltek el.^{29 30} Az első, 20. századi migrációra 1941-ben került sor, amikor is a Bukovinában maradt székelyeket a Jugoszláviától visszafoglalt Vajdaságba telepítették. Innen a székely telepeseket 1944 és 1945 között Josip Tito partizánjai kényszerítették menekülésre, ezúttal Magyarország felé. Az

²⁷ Szóts Zoltán: A völgyeségi nemzetiségi-etnikai csoportok együttélésének társadalomföldrajzi vizsgálata a második világháborútól napjainkig. Bonyhád – Szekszárd, 2007. 25.

²⁸ 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. 1976, 274-277.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_02/?pg=275&layout=s (utolsó letöltés: 2024.02.03.)

²⁹ Magyar néprajzi lexikon <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/b-71FB5/bukovinai-szekelyek-721F7/> (utolsó letöltés: 2024.02.03.)

³⁰ Gatti Beáta, Emlékezet, örökség, identitás: bukovinai székelyek néprajzi, kulturális antropológiai vizsgálata, Doktori (PhD) értekezés, 2018, 87-89 <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/18115/gatti-beata-phd-2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (utolsó letöltés: 2024.02.03.)

eredendően Somogy, Zala és Fejér megye felé menekülő székelyeket végül Bodor György telepítette le a Völgységben a helyi német családok házaiba.³¹

6. Az internálások lefolyása

6.1. Rendeleti szabályozás

A magyarországi németek internálásának és ingatlanjaik elkobzásának jogi hátterét két rendelet biztosította a Népgondozó Hivatal számára. Egyrészt az 1945 márciusában életbe lépő földreform-rendelet, mely lehetővé tette nemzeti szocialista és egyéb fasiszta vezetők, Volksbundtagok, illetve hazaárulók, háborús és népellenes bűnösök földbirtokainak elkobzását. Az utóbbi megnevezést a rendelet részletesen is definiálja, így ide tartoztak például azok is, akik felvettek egy némethangzású nevet.³² Ez utóbbi pont is arra enged következtetni, hogy a törvényalkotók célja sokkal inkább az volt, hogy még szélesebb rétegre tudják alkalmazni a jogszabályt, mintsem, hogy a tényleges bűnösöket megbüntessék. Másrészt a júniusi 3820/1945. ME rendelet újabb jogosítványokat adott a Népgondozó Hivatal kezébe. Eszerint internálható az a személy, aki hitlerista (volksbundista, fasiszta, nyilas stb.) szervezet tagja vagy támogatója volt. A rendelet a jogalkalmazó döntésére bízta, hogy az érintett személy feleségére és kiskorú gyermekére alkalmazza-e az internálást.³³ Ez utóbbi paragrafust a rendőrség a gyakorlatban is alkalmazta. Gyakran fellelni különböző dokumentumokon gyermekeket és csecsemőket is, akik az internálótáborban tartózkodtak. Erről tanúskodik az az orvosi jelentés, amelyet a bonyhádi községi orvos írt, amikor a lengyeli tábor már két hete működött. Az orvos javaslatot tett arra, hogy a csecsemőket és a kisgyermeket anyjukkal együtt kellene elhelyezni és különböző higiéniai eszközök beszerzését javasolt. Továbbá javasolta, hogy a gyermekeket felforralt tejjel lássák el.³⁴

³¹ Gatti Beáta, Emlékezet, örökség, identitás: bukovinai székelyek néprajzi, kulturális antropológiai vizsgálata, Doktori (PhD) értekezés, 2018, 119-120. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/18115/gatti-beata-phd-2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (utolsó letöltés: 2024.02.03.)

³² 600/1945. ME rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról II. 4. §, 5. § pontja https://jogkodex.hu/jasz/1945_600_me_rendelet_1867470 (utolsó letöltés: 2024.02.03.)

³³ 3820/1945. ME rendelet az 1710/1945. ME rendelet 2. §-ának 5. pontja alá eső személyekre vonatkozó intézkedésekről és a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztéséről 4. §, 9. § pontja. https://jogkodex.hu/jasz/1945_3820_me_rendelet_8643563 (utolsó letöltés: 2024.02.03.)

³⁴ TMLÖ A Völgységi járási főjegyző iratai 3170/1945. (Schreck Ádám orvosi jelentése)

6.2. Más táborok

Hasonló internálótáborok működtek Nagymányok, Tolna, Gyöngyös, Bátaszék, Szekszárd, Simontornya településeken is, bár ezek működéséről keveset tudni.³⁵ Az 1945-ben Mohácson működő láger is mutat hasonlóságokat a lengyelivel, mivel oda is főként magyarországi németeket internáltak ugyanakkor korai létesülése miatt mégis kilóg a sorból.³⁶ és mert az A székely telepítési akció során a németiséghez tartozó időseket és a gyermekeket, a fiatal anyákat és könnyű betegeket Tolna vármegye északi községeibe (Gyöngyös, Bikács, Németkér, Dunakömlőd) szállították. A munkaképesek pedig Szekszárdon, Tolnán és Bogyszlón teljesítettek munkaszolgálatot.³⁷

Egy egykori bonyhádvarasdi lakos így emlékszik vissza édesanyjára, akit szintén munkaszolgálatra vittek:

*És akkor nem vitték végül is messzire, csak Szekszárdra a börtönbe. És akkor bevoltak zárva a börtönbe és akkor egy idő után ki vitték őket utcát söpörni, árkokat rendbe tenni.*³⁸

Egy másik visszaemlékező így számolt be más munkatáborokról:

*Mikor már úgy lassan fölbomlott [a lengyeli tábor] az én édesanyámat és nagynénémet vitték Szekszárdra orosz laktanyát takarítani. A nagymamámat és a nászasszonyát vitték Pincehelyre hidat építeni.*³⁹

Albert János bonyhádi káplán levelében az internált németajkú hívek gondozásáról ír és ő is megemlíti egyéb táborokat:

*Lengyelről kb. 300 személyt elvittek Gyöngyösbe, - akiket az ottani lelkész gondozhatna. – 500-600 munkás pedig állandóan Szekszárdon, a pusztákon, kórházban dolgozik, őket a szekszárdi papok gondozhatnának.*⁴⁰

³⁵ Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akit akarnak.” Internálótábor Lengyel községben. In Földönfutó A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után. Lucidus, Budapest, 2008. 103.

³⁶ Márkus Beáta: „Munkatábor, tehát nem büntetőtábor” – Törvényen kívüli állapot a mohácsi láger példáján (1945). In Pontes, Pécs, 2022, 5, 180.

³⁷ Füzes Miklós: Völgyeségi forgószél. Népeségi viszonyok változásai a régióban. In A Völgyesség két évszázada, Bonyhád, 1991. 35.

³⁸ Interjú G.J.-val (2022. 04. 19., Bonyhád)

³⁹ Interjú K. J.-val (2023. 02. 01., Bonyhád)

⁴⁰ PPL 788/1945. (Albert János, bonyhádi káplán levele)

6.3. Az internálások végrehajtása

Bodor György az internálásokat a bonyhádi irodájából irányította és összesen 32 faluban (ebből 22 völgyeségi) hajtotta végre.⁴¹ 1945-ben a Bodor hatáskörébe tartozó falvak leginkább Baranyában és Tolnában voltak. Az 1975-ben írt visszaemlékezése szerint a tolna vármegyei Völgyességben 28 településen, Baranyában nyolc és Bács-Kiskun vármegyében három faluban éltek bukovinai székelyek⁴², tehát ezeken a településeken feltehetően sor került németek internálására. Bár léteztek más internálótáborok a lengyeli Apponyi kastélyon kívül, az ezekre vonatkozó források száma igen csekély és további kutatómunkát igényel. Ami egyértelműen kiderül a dokumentumból, hogy Majos, Izmény, Aparhant, Mucsfa, Kisvejke, Tevel, Kéty, Kisdorog, Bonyhádvarasd, Kakasd, Hidas, Püspöknádasd (Mecseknádasd), Ófalu és Cikó falvakban április közepén végrehajtották az internálásokat és a német lakosság java részét a lengyeli kastélyba vitték⁴³.

Az internálások lebonyolításához Bodor igénybe vette a helyi karhatalmi erőket. Az internáltakat a pécsi Volksbund-lista alapján választották ki. Ezek a névsorok viszont hiányosak voltak, így gyakran helyben egészítették őket ki. Gyakran olyan emberek is eljárás alá kerültek, akik nem voltak Volksbund-tagok vagy egy volksbundosnak közeli rokonai voltak. Bodor visszaemlékezésében így cinikusan fogalmazott:

*Hogy ki volt a bundtag, elég nehéz bizonyítani. Van ugyan egy lista, de az hiányos. Ezt a kiürítő osztag a község sváb lakosságának közlései alapján egészíti ki. »Ha én is elmegyek, gyere te is« alapon sok kiegészítés történik.*⁴⁴

*A lényeg tehát: elveszünk, amennyit csak lehet, de vigyázunk arra, hogy ok mindig legyen. Nem is beszél itt senki svábellenes akcióról, hanem csak volksbundellenes retorzióról.*⁴⁵

Ezt erősíti meg az eseményeket átélő kakasdi plébános pécsi püspökhöz címzett levele is:

*A kiválasztás - ki „volksbundista”, ki nem, meglehetősen zavarosan ment. Így a „volksbundisták” közé került nem egy rongyos is.*⁴⁶

⁴¹ Füzes Miklós: A népesség anyanyelv szerinti összetételét befolyásoló tényezők Délkelet-Dunántúlon 1941 és 1949 között In Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1985-1986. Pécs, 1986. 763-764. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/BARM_Evk_1985-86/?pg=785&layout=s)

⁴² Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben I. In Forrás, Kecskemét, 1975. 3. 70.

⁴³ Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben I. In Forrás, Kecskemét, 1975. 3. 78.

⁴⁴ Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben I. In Forrás, Kecskemét, 1975. 3. 78.

⁴⁵ Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben I. In Forrás, Kecskemét, 1975. 3. 78.

⁴⁶ PPL 2521.1945 (Kemény Ferenc, kakasdi plébános levele)

Az internálások végrehajtása hasonlóképpen zajlott le az alábbi három településen. Jellemzően a falu egész lakosságát kiterelték egy nagyobb helyszínre, ahol a csendőrség vagy a rendőrég kiválasztotta az internálandó németeket. Az egykori mucsfai lakos így emlékszik vissza:

*Áprilisban egy szép napon a kisbíró dobolt, hogy mindenki hagyja nyitva a házat és menjen ki a legelőre. [...] És akkor külön rakták a volksbundistákat és külön a többieket. És akkor a volksbundistákat vitték a gettóba.*⁴⁷

A kakasdi plébános a következőképpen fogalmazza meg az eseményeket:

*Április 17.én reggel 5 órakor dob szóval felhívtak mindenkit, hogy 7 órára legyen a falun kívül lévő egyik dombon. Az intelligentiának megizenték, hogy maradjanak otthon. [...] A kakasdiak ki is vonultak 95 % ig... [...] A házakat nyitva kellett hagyni s sajnos, nem egy helyen loptak a csendőrök. Az elválasztott „volksbundistákat” már nem engedték haza. A hozzátartozóik hozhattak ennivalót, ruhát s egyebet. Éjjelre elvitték őket Bonyhádra, másnap a lengyeli kastélyba.*⁴⁸

Egy másik klerikus, Botz János bátaszéki plébános így számolt be az eseményekről:

*Május 15. reggel dobálták, hogy mindenkinek ki kell mennie a vásártérre. Kb. 11 órakor választották ki, illetve kezdték kiválasztani az embereket. Este 8-ig tartott a procedúra és kb. 1250 ember, köztük igen sok tehetetlen öreg és gyermek pólyás baba is nem mehetett többé vissza [a] házba, hanem az iskolába terelték őket, ahonnét kb. a felét szerdán a másik felét pedig szombaton vitték el Szekszárdra és Tolnára.*⁴⁹

A források Bodor azon elképzelését is alátámasztják, hogy az internálások végzésekor nem kellett tekintettel lenni arra, hogy az eljáró karhatalmi erők kivel szemben járnak el úgymond megalapozottan. Itt érdemes megjegyezni, hogy Bodor hatályos jogszabály hiányában, törvénytelenül hajtatta végre az internálási akciót, ugyanis az erre feljogosító, fentebb említett jogszabály csak 1945 júniusában született meg.

⁴⁷ Interjú K. J.-val. (2023. 02. 01., Bonyhád)

⁴⁸ PPL 2521.1945 (Kemény Ferenc, kakasdi plébános levele)

⁴⁹ Püspöki Körlevelek 2521/1945, Bátaszék. In Gonda Gábor: „A Szent Szűz oltalmába ajánlottam összes volt hívemet...” A németek kitelepítésének egyházi reflexiói a Pécsi Püspökség területén (1945-1948). In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai: tanulmányok a pécsi egyházmegye 20. századi történetéből, Pécs, 2012. 161.

6.4. Az internálások finanszírozása

Bodor György elmondása szerint 2.000 pengővel érkezett Bonyhádra, és hamar kiderült számára, hogy állami vagy egyéb hivatalos anyagi támogatásra nem számíthat. Telepítési Hivatalát részben a bolgár és szovjet átvonuló csapatok által igénybe vett jóságok árából finanszírozta, részben pedig a *volksbundi vagyonokból*. Bodor utasításba adta a földigénylő bizottságoknak, hogyha a volksbundisták állatainak végleges kiosztása előtt valami kényszervágás adódik, akkor a húst mérjék ki, a befolyó összeget pedig fizessék be a folyószámlára. Ez az intézkedés már jelentős összegeket eredményezett. *Rövidesen együtt volt — ha jól emlékszem — vagy 200 000 pengő. Ebből játszva megbírtuk ennek az öt hétnek kb. 50 000 pengős költségét.* – emlékszik vissza Bodor.⁵⁰

7. A lengyeli internálótábor

7.1. A lengyeli internálótábor felállítása

Lengyel községben az internálótábor megnyitásának időpontja bizonytalan. A legkorábbi időpont április 13-a lehetett, mivel ekkor az izményi németek már a táborban voltak.⁵¹ Bodor György április 25-én érkezett Bonyhádra és itt rendezte be „Telepítési Hivatalát”, valamint kormánybiztosnak is kinevezte magát. Bodor a feleségének írt levelében a következőket írta április 29-én: „A lengyeli Apponyi kastélyt koncentrációs tábornak neveztük ki.”⁵² Ez a kijelentés némileg ellentmondásban áll az izményiek internálásával. Továbbá megkérdőjelezi azt, hogy valóban Bodor rendelte-e el az internálótábor felállítását. Egy további adalék, hogy az Állami Földmérési Hivatal tulajdonában lévő térképanyag a katonai kórháznak berendezett kastélyban volt április 14-én, derül ki egy táviratból, amit a pénzügyminiszter küldött a Tolna vármegyei főispánnak. Két napra rá a lengyeli tanácsos az alábbi üzenetet küldte vissza:

*Tisztelettel jelentem, hogy a kastélyban internált volksbundistákkal a földmérés mentett munkarészeinek rendezését megkezdtém. — Míg ezek itt lesznek, azt hiszem a napszámos kérdés meg van oldva...*⁵³

⁵⁰ Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben I. In Forrás, Kecskemét, 1975. 3. 81.

⁵¹ Solymár Imre: Fejezetek Győre történetéből In Tanulmányok, Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 1997. 102.

⁵² Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akit akkarnak.” Internálótábor Lengyel községben. In Földönfutó A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után. Lucidus, Budapest, 2008. 98.

⁵³ Balog K. János: Múltunkból. Tolnamegyei Népújság, 1981 április 19. 6.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/TolnaMegyeiNepujzag_1981_04/?pg=141&layout=s (utolsó letöltés: 2023.02.03.)

Mindenesetre a helybeli németiség internálásának előkészítése és lebonyolítása már Bodor György érkezése előtt megkezdődött. A Tolna vármegyei főispán már április 18-án névjegyzékek összeírásával igyekezett előkészíteni a terepet a telepítés gördülékenysége érdekében.⁵⁴ A internálások helyszínének kiválasztásában nem csak a rendeleti szabályozás játszott szerepet. Bodornak ugyanis kapóra jött, hogy a Völgységben a németiség viszonylag egységes és zárt tömbben élt. Ez nem mondható el Buda környékéről – a másik potenciális telepítési helyszínről – ahol a falvak szórtsága nem tartotta volna egységben az újonnan betelepülőket. Továbbá Bodor szerint a Bonyhád környéki gazdálkodási módszerek hasonlóak a székelyekéhez.⁵⁵

Az internálótábor helyszínének kiválasztásakor szerepet játszhatott az Apponyi kastély kapacitása, ahol egy falunyi embert – 700-800, esetleg 1200 főt – lehetett őrizet alatt tartani. A bonyhádi káplán május 10-én keltezett leveléből kiderül, hogy Lengyelen körülbelül 800 hívet őriznek.⁵⁶ Egy, a helyi rendőrség állapotáról tett május 25-i jelentésben a következőket olvashatjuk:

*A nyilasoktól függetlenül, részben Cser főispán, részben Senye alispán, másrészt Varga vármegyei rendőrzvezető döntése alapján kb. 2500 Volksbund tagot gyűjtőnek össze, ezek közül Szekszárdon kb. 80-at Györköny községben kb. 220-at Lengyel községben kb. 1200-at. Ezeknek a Volksbund tagoknak esetei kivizsgálás alatt egyáltalán nincsenek, nem is biztos, hogy a Volksbundnak tagjai voltak, csupán német, illetve sváb származásuk miatt lettek összegyűjtve.*⁵⁷

Egy május 27-én keletkezett és jegyzőkönyvbe vett szemle során megállapításra került, hogy a táborban ebben az időpontban 680 főt – ebből 478 nő és 202 férfi – tartanak fogva.⁵⁸ Egyes adatok szerint a táborban összesen 20.000 főt tartottak fogva.⁵⁹ Természetesen nem egy időben, hanem az internáltak időközönként váltották egymást. Az internálásra amúgy is addig volt szükség, míg a svábok helyére be nem telepítették a székelyeket. A táborból elbocsátottaknak pedig megtiltották, hogy visszatérjenek egykori házaikba, bár jellemzően ezt a rendelkezést nem tartották be. A kakasdi plébános így ír a táborból visszajött internáltakról és az új telepesek viszonyáról:

⁵⁴ Füzes Miklós: Völgységi forgószél Népeségi viszonyok változásai a régióban. In A Völgység két évszázada, Bonyhád, 1991. 34.

⁵⁵ Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben I. In Forrás, Kecskemét, 1975. 3. 75.

⁵⁶ PPL 788/1945. (Albert János, bonyhádi káplán levele)

⁵⁷ Belügyminisztérium. Elnöki Osztály iratai 135543/1945. In Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akit akarnak.” Internálótábor Lengyel községben. In Földönfutó A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után. Lucidus, Budapest, 2008. 105-106.

⁵⁸ TMLÖ A Völgységi járási főjegyző iratai 3170/1945. (Jegyzőkönyv a 1945 május 27-ei szemléről)

⁵⁹ László Péter: Népeségcsere Bonyhádon 1944-1948-ban. In Tanulmányok Bonyhád történetéből. Bonyhád, 1987. 173.

*A „bundista” házakban együtt laknak a magyarok a németekkel. Legtöbb helyen békességben.*⁶⁰

A kastély nagyságán kívül valószínűleg szerepet játszhatott, hogy Lengyel község félreeső, nem központi földrajzi helyen fekszik, így az illegális internálások a lakosság számára kevésbé voltak szem előtt.

7.2. A táborban uralkodó viszonyok

Az internálótáborba uralkodó körülményekről viszonylag részletes tájékoztatást adnak a táborba látogató orvosok és egyházi személyek jelentései. Schreck Ádám, községi orvos április 29-én egészségügyi vizsgálatot tartott, aminek során 140 embert vizsgált meg és említést tesz a higiéniai körülményekről is:

1. Közvetlenül a kastély bejárata előtt – tőle jobbra és balra – egy 8 m. hosszú és 1/2 m. mély latrinát találtam, amely penetráns bűzt áraszt az egész környéken. [...]

3. a vizet egy 4-500 m.-re fekvő kútból hozzák egy 780 literes vaslajtban. Ez a víz tiszta, szagtalan, jóízű, ivásra is hasznosítható. [...]

*10. Mosakodási, tisztálkodási lehetőség alig van.*⁶¹

A táborban elhelyezett – valószínűleg több száz – ember szűkösén fért el, arra alkalmas fekhelyek nélkül:

4. A folyosókban – a szalmán – az emberek zsúfoltan fekszenek; ez a hely huzatos, hideg, az elhelyezettek pedig a közlekedést akadályozzák, sőt helyenként lehetetlenné teszik.

*5. A sötétség beálltával semmiféle világító eszköz nem áll rendelkezésre. Ez éjjel mindenképpen közlekedést lehetetlenné tesz.*⁶²

A táborban már a második héten felütötte fejét a gümőkor és a vakságot okozó kötőhártyagyulladás:

6. 8 tuberkulotikus a többiekkel együtt van ami a fertőzési lehetőségeket nagyfokban növeli. Ugyancsak találtam egy trachomást is.

7. A kisgyermek – köztük 6 hetes csecsemő is – a felnőttekkel egy helyiségben vannak fürdetési vagy lemosási lehetőségek nélkül.

⁶⁰ PPL 2521.1945 (Kemény Ferenc, kakasdi plébános levele)

⁶¹ TMLÖ A Völgységi járási főjegyző iratai 3170/1945. (Schreck Ádám orvosi jelentése)

⁶² TMLÖ A Völgységi járási főjegyző iratai 3170/1945. (Schreck Ádám orvosi jelentése)

Ez nem meglepő, hiszen nem csak a higiéniai viszonyok voltak rosszak, hanem megfelelő gyógyszer és élelmiszer sem állt rendelkezésre:

8. A kastély lakói meleg életben eddig nem részesültek, ami főleg a gyermekekre lehet végzetes.

9. Gyógyszerek, kötszerek nem állnak rendelkezésre.

*11. Az őrség tagjai – megfigyelésem szerint – a kastély lakóival emberségesen bánnak.*⁶³

A körzeti orvos a tábori körülmények szemléltetése után ajánlásokat tett a hiányosságok pótlására. Többek között javasolta a betegek elkülönítését, illetve kórházba szállítását, a latrina oltott mésszel való beszórását, a táborlakók számára – különös tekintettel a csecsemőkre és kiskorú gyermekekre – a tisztálkodási és etetési lehetőségek biztosítását és egy 24 éves teljesen vak és egy 93 éves összetört ember elbocsátását.

Május 4-én Nusser Antal orvos is járt a táborban, ahol a következő megfigyeléseket és intézkedéseket tette:

1.) a kastély bejáratától jobbra és balra lévő két latrinát azonnal betemettem.

2.) a csigalépcső feljáratban lévő piszkot és szemetet kihordattam.

3.) A folyósókra, ahol nem volt ilyesmi szalmát hordattam.

4.) Az összes fertőző tuberkulotikus beteget azonnal kórházba szállíttattam. A trachomás már korábban el lett szállítva.

5.) Kisgyermek – 8 éven aluli – nincs a telepen, mosdási lehetőség azóta már javult.

6.) Meleg étel előállításáról egyidejűleg már [?] intézkedtem.

7.) Lázas betegek részére külön helyiséget kijelöltem.

8.) Miután az őrség több tagja ellen panasz merült fel, hogy a fogjokat bántalmazták őket kioktattam és utasítottam egy emberséges bánásmódra. Sallay tizedest a főszolgabírónál személyesen feljelentettem. A tollkamrát, melybe állítólag büntetésből szokták az örök az embereket bezárni, leszögeltettem, mert kitakarítása nem lehetséges. Az őrség részére szappant küldtem ki, a latrina fertőtlenítésére pedig oltatlan meszet. Kitanítottam minden másodnap kijáró orvosokat, hogy a netán fellépő ragályos betegségeket fokozottabb mértékben ellenőrizzék. Eddig nem lépett fel semmiféle betegség járványos formában.

⁶³ TMLÖ A Völgysegi járási főjegyző iratai 3170/1945. (Schreck Ádám orvosi jelentése)

*A telepet még több alkalommal is megszemlélem.*⁶⁴

Ezek alapján elmondható, hogy az orvosok igyekeztek a lehetőségekhez mérten javítani az állapotokon. Bár a tábort vigyázó őrség nem minden tagja bánt emberségesen a fogvatartottakkal, a tollkamráról egy egykori bonyhádvarasdi lakos is beszámol:

*Az asszonyokat bevitték először fürödni vagy lefröcskölték őket. És akkor egy szoba tele volt tollal és oda beküldték őket meztelenül és ott kellett nekik táncolni.*⁶⁵

Az április 26-án, 27-én, 30-an, illetve május 1-én és 2-án a tábori misét tartó bonyhádi káplán így fogalmazta meg tapasztalatait az őrséggel kapcsolatban:

*A lengyeli internáló tábort illetőleg a következőkben szeretnék beszámolni: [...] Május 3-a óta nem tartózkodom ott, mivel egyik reggel az örök nem engedtek be. Itthon a kapitány úrnál érdeklődtem ennek oka felől és azt a választ adta, hogy a táborban a nép között egy-két kijelentést tettem volna, - aminek már politikai színezete volt és emiatt nem kívánják ottlétemet. – Konkrét esetet, példát nem tudott mondani, a magam részéről csodálkozom is a dolog fölött, én sem tudom most, miről lehetett szó, mindenesetre a túlszigorú és embertelen bánásmód között, amiben az embereknek részük volt, és még mai is részük van, lehet, hogy tettem 1-2 megjegyzést, ami talán fülükbe jutott és nem tetszett nekik.*⁶⁶

Ezután a levél szerzője csak ködösen fogalmazza meg, hogy az örök hogyan bánnak az emberekkel:

*Nekem inkább az a benyomásom, hogy az örök nem nagy örömmel és nem szívesen látják, hogy cselekedeteiknek, - melyeket alig lehet leírni, - egy papi ember tanuja legyen. [...] Élőszóval igen sokat tudnék a dolgokról mesélni.*⁶⁷

Jellemzően az élelmiszerellátásról az otthon maradt rokonok gondoskodtak. Ezt támasztja alá egy egykori bonyhádvarasdi lakos:

*És akkor össze kellett gyűlni 3 napi élelemmel és akkor végül is Lengyelre zárták be őket. Jó, hát innivaló volt, de a földön feküdtek. És mivel letelt a 3 nap, az ennivalót úgy kellett otthonról nekik vinni. Egy hétig vagy két hétig voltak ottan.*⁶⁸

⁶⁴ TMLÖ A Völgyeségi járási főjegyző iratai 3170/1945. (Nusser Antal orvosi jelentése)

⁶⁵ Interjú M.E.-val. (2022. 04. 19., Bonyhád)

⁶⁶ PPL 788/1945. (Albert János, bonyhádi káplán levele)

⁶⁷ PPL 788/1945. (Albert János, bonyhádi káplán levele)

⁶⁸ Interjú G.J.-val. (2022. 04. 19., Bonyhád)

Az egykori mucsfai lakos a tábor körülményeiről is beszámol, bár nem tudni, hogy leírása a tábor működésének melyik időszakára vonatkozik.

*És akkor másnap mentek Lengyelre a gettóba. Ott voltak vagy hét hétig. Lehetett hallani, hogy mi műveltek ott az emberekkel. Véce? Hát ott mindenki szeme előtt ástak egy árkot, odaraktak egy deszkát és ott véceztek. És minden nap kaptak sósvízben megfőzött babot. Akinek volt hozzátartozója, aki otthon volt, azok vittek neki kaját, de nem mindenkinek volt. De a kastélyban nem volt ennyi hely [...] a disznóólakba lettek elszállásolva az emberek. [...] és akkor jöttek haza és tele voltak tetvekkal. Megforrósították a kemencéket és abba beledobták a ruhákat.*⁶⁹

Május 27-én Senye Sándor alispán, dr. Egerszegi István vármegyei Főjegyző, Könyves Zoltán a Tolnavármegyei Földbirtokrendező Tanács völgyügyi járási előadója és Vér Béla, völgyügyi járás főjegyzője látogatást tett Lengyelen. Ennek apropója az volt, hogy az Országos Népgondozó Hivatal és a pécsi szociáldemokrata párt panaszt nyújtott be a tábor működésével kapcsolatban. A kiküldött bizottság is tapasztalta a túlszűfolttságot, valamint emberi ürüléket találtak a padláson és a szuterénben. Elrendelték egy új latrina készítését is. Megállapították, hogy az orvosi ellátás jól működik és külön rendelő- és betegszoba áll rendelkezésre. A dokumentum megerősíti, hogy a táborban valóban felállításra került három konyha, de az internáltakat az otthon maradt hozzátartozók látják el élelemmel. Ugyanakkor a Nusser Antal által javasolt tisztálkodási lehetőségek megteremtése nem valósult meg. A jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy a 680 személyre vigyázó őrség összesen tizenegy személyből, egy parancsnokból (tisztes), két beosztott rendőrből és nyolc polgárőrből állt.⁷⁰

Ezt követően a táborban uralkotó körülmények egyre csak romlottak. Ez derül ki egy június 1-i orvosi kimutatásból is:

*A Miklósmajori táborban a kúttól elfolyó víz nagy tócsában poshad. Mész hiányában az árnyékszék fertőtlenítése nem történik meg. [...] Ugyancsak a Miklósmajori tábor lakói között nagymértékben terjed a rühesség és a tetvesedés, egyrészt rühellenes kenőcs és szappan hiány miatt, másrészt azért, mert az internáltak nagy részének nincs váltanivaló fehérneműjük és ruhájuk.*⁷¹

Az orvos javasolja továbbá 30 idős, kisgyermek és beteg személy elbocsátását. A felsorolt személyek között találni 1 és 90 évest is.

⁶⁹ Interjú K. J.-val. (2023. 02. 01., Bonyhád)

⁷⁰ TMLÖ A Völgyügyi járási főjegyző iratai 3170/1945. (Jegyzőkönyv a 1945 május 27-ei szemléről)

⁷¹ TMLÖ A Völgyügyi járási főjegyző iratai 3170/1945. (Orvosi jelentés 1945. június 3.).

Június közepére az egészségügyi viszonyok továbbra sem javultak. Erről tanúskodik egy másik orvosi jelentés, amely lázas, bőrgyulladásos és bélhurutos betegekről számol be és sürgősen javasolja házi ápolásba való adatásukat.⁷²

7.3. Munkaszolgálat, kényszermunka

A munkaerőhiány a mezőgazdasági és ipari ágazatokban valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy májustól az internáltak munkára való kiadása lehetővé vált.⁷³ Többek között ez is kiderül a májusi szemlét dokumentáló jegyzőkönyvből:

*A tábor munkaképes tagjait a környékbeli gazdaságokba, illetve ipari üzemekbe munkára kiadják Tolna vármegye főispánjának szóbeli rendelkezése alapján. Ilyenkor élelmezésükről és őrizetükről a munkaadó köteles gondoskodni, azzal a kikötéssel, hogy naponta legalább egyszer főtt meleg ételt kötelesek részükre szolgáltatni.*⁷⁴

Így nem a tábor fenntartóira hárult az internáltak ellátásának költsége, sőt a munkaigénylőknek napi 10 pengő kellett befizetniük minden egyes munkás után.⁷⁵ Különös jelenség - bár a korszakot tekintve nem kirívó eset -, amiről a járási főjegyző egyik átvételi nyugtája tanúskodik:

*A volksbundos munkások munkabéréből befolyt összeget az orosz hősi emlékmű költségének fedezésére...felvettem.*⁷⁶

Egy elszámolási jegyzetből az is kiderül, hogy Zombára június és augusztus között 86 embert vittek munkára⁷⁷, de a nagymányoki bányában is dolgozott 54 fő.⁷⁸ Ugyanakkor az elszámolásból az is kiderül, hogy magánszemélyek is igényelhettek munkásokat az internálótáborból. Ezekben a kérvényekben az is szerepet játszhatott, hogy a munkadó személy barátját, családtagját kérte ki, ily módon menekítve őket.⁷⁹

⁷² TMLÖ A Völgységi járási főjegyző iratai 3170/1945. (Orvosi jelentés 1945. június 15.).

⁷³ Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akit akkarnak.” Internálótábor Lengyel községben. In Földönfutó A Magyarországot érintő kényszerszervezetek a II. világháború alatt és után. Lucidus, Budapest, 2008. 107.

⁷⁴ TMLÖ A Völgységi járási főjegyző iratai 3170/1945. (Jegyzőkönyv a 1945 május 27-ei szemléről).

⁷⁵ TMLÖ A Völgységi járási főjegyző iratai 3170/1945. (Zombára munkásirendelés a lengyeli őrizetes táborból).

⁷⁶ TMLÖ A Völgységi járási főjegyző iratai 3170/1945. Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akit akkarnak.” Internálótábor Lengyel községben. In Földönfutó A Magyarországot érintő kényszerszervezetek a II. világháború alatt és után. Lucidus, Budapest, 2008. 107.

⁷⁷ TMLÖ A Völgységi járási főjegyző iratai 3170/1945. (Volksbundos munkásokért befolyt összegek elszámolása).

⁷⁸ TMLÖ A Völgységi járási főjegyző iratai 3170/1945. (Bányaigazgató levele a Járási Főjegyzői Hivatalnak).

⁷⁹ Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akit akkarnak.” Internálótábor Lengyel községben. In Földönfutó A Magyarországot érintő kényszerszervezetek a II. világháború alatt és után. Lucidus, Budapest, 2008. 108.

7.4. A táborból való kiút lehetőségei és a tábor felszámolása

Az internálótábor működése alatt több szabadon bocsátási kérelem is született. A kérelmeket a helyi önkormányzatok vagy a Nemzeti Bizottságok foglalmazták meg és küldték el a rendőrségnek vagy Bodornak személyesen, igazolva, hogy az internált személy nem volt Volksbund-tag. A szabadon bocsátások jellemzően meg is történtek, hiszen a valódi cél nem az internáltak fogva tartása volt, hanem a vagyonuk elkobzása és az új telepesek házaikba való betelepítése.⁸⁰ Más esetekben orvosi javaslatra engedtek ki embereket a táborból, de arra is van példa, hogy egyházi személyek kérését is teljesítették:

*19.én meglátogattam őket, akarván az öregeket, betegeket és szoptató anyákat kimenteni. A látvány nagyon szomorú volt. Mivel a főfelvigyázó aznap nem jött el, nem sikerült a tervem. Csak két szoptató anyát tudtam kimenteni.*⁸¹

Azt, hogy az őriztetés valóban csak a vagyonelkobzások és a székelyek betelepítésének idejére volt fontos, az is mutatja, hogy gyakoriak voltak a szökések, persze ebben közrejátszhatott az őrszemélyzet alacsony száma is.

*A nép azonban segít magán. Vagy megvesztegette az őröket, vagy úgy szökött meg. Még másokat a jószívű őrök engedtek el alkalomadtán.*⁸²

Egy visszaemlékező így mesélte el a történeteket:

*És akkor a Magdus vitt egyszer ebédet és azt mondta az őr, hogy visszafelé nem tudja, hogy egy jött vagy kettő, mert a Magdus vitt annak egy zoknit. És akkor jött el anyám.*⁸³

A lengyeli internálótábor 1945. június 27-én került feloszlatásra. Ekkor a tábor létszáma 57 főből állt, melyből 29-et elbocsátottak, a maradék 28 személyt pedig Szekszárdra irányítottak. A szabadon engedett személyekre a rendőrkapitány az alábbi megjegyzést teszi:

*Az elbocsátottak közül 28 személy nagymányoki lakos és oda térhetnek vissza azzal az utasítással, hogy ammenyiben régi lakásuk elkobzás alá került, abba nem költözhetnek be.*⁸⁴

⁸⁰ Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akit akkarnak.” Internálótábor Lengyel községben. In Földönfutó A Magyarországot érintő kényszerbetelepítések a II. világháború alatt és után. Lucidus, Budapest, 2008. 109.

⁸¹ PPL 2521.1945 (Kemény Ferenc, kakasdi plébános levele)

⁸² PPL 2521.1945 (Kemény Ferenc, kakasdi plébános levele)

⁸³ Interjú M.E.-val. (2022. 04. 19., Bonyhád)

⁸⁴ TMLÖ A Völgyeségi járási főjegyző iratai 3170/1945 (Jancsesz Antal rendőrkapitány levele).

8. Az internálások eredményei

Bodor György kézírataiban 4400 olyan családot említ, akiknek vagyona elkobzásra került és helyükre 2500 székely lett betelepítve.⁸⁵ Szóts Zoltán 4160 elkobzást szenvedett és 2426 betelepített családot számol (Őrsy-Oberding József, Füzes Miklós, Talpassy Tibor számításai alapján).⁸⁶ Tóth Ágnes az elkobzásra ítélt családok számát 4350 főre, a betelepítetteket 2446 főre teszi.⁸⁷ Családonként négy fővel számolva a telepítési akciók nagyságrendileg 17.000-18.000 magyarországi németet érinthettek, a székely betelepülők létszáma pedig 10.000, Tóth szerint 12.500 főre tehető.⁸⁸ Tehát elmondható – az 1941-es népszámlálási adatokkal számolva – hogy a völgyeségi németiség közel kétharmada elszenvedője volt az internálásoknak. Az internált magyarországi németek száma és a betelepített bukovinai székelyek száma közti különbség arra enged következtetni, hogy Bodor Györgynek nem csupán az volt a célja, hogy otthont teremtsen a székelyeknek. A földreformmal és a kollektív bűnösséggel összefüggésben ez egyfajta büntetése is lehetett a magyarországi németek számára, hiszen az adatok alapján a szükségesnél több házat ürítettek ki.

9. A lengyeli internálótábor hagyatéka

A völgyeségi németiség internálása, vagyoneklobzása és a székelység betelepítése jelentős, a mai napig érzékelhető változásokat hozott a térségben. A kitelepítések után a megmaradt németiség és az újonnan betelepült székelyek között sok feszültség húzódott meg.⁸⁹ Több esetben a betelepülő székelyek válogattak az elkobzott házak és ingóságok közül, akár falvak között is vándoroltak egy „jobb” ingatlan reményében. Bár, mint már az említésre kerül, volt rá számos példa, hogy egy német és egy székely család egy háztartásban élt.⁹⁰

A 2021-ben megjelent *Durch die Hölle*⁹¹ című regény is feldolgozza a történeteket.⁹² A könyv, bár hiánypótló és írója igyekezett elbeszélések alapján történelemhűen ábrázolni a tárgyalt

⁸⁵ V. Kápolnás Mária: Ahogy a kormánybiztos látta...Bodor György visszaemlékezése a székelyek letelepítésére. In *A Völgyesség két évszázada*, Bonyhád, 1991. 130.

⁸⁶ Szóts Zoltán: *A völgyeségi nemzetiségi-etnikai csoportok együttélésének társadalomföldrajzi vizsgálata*. Doktori (PhD) értekezés, 2006. 34.

⁸⁷ Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akit akkarnak.” *Internálótábor Lengyel községben*. In *Földönfutó A Magyarországot érintő kényszerbetelepítések a II. világháború alatt és után*. Lucidus, Budapest, 2008. 101.

⁸⁸ Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akit akkarnak.” *Internálótábor Lengyel községben*. In *Földönfutó A Magyarországot érintő kényszerbetelepítések a II. világháború alatt és után*. Lucidus, Budapest, 2008. 102.

⁸⁹ Szenyéri, Zoltán: *Dombóvár környéki települések német nemzetiségű lakosságának létszámváltozása 1941-2011 között*. In *Modern Geográfia*, Pécs, 2019, 2. 14.

⁹⁰ PPL 2521.1945 (Kemény Ferenc, kakasdi plébános levele)

⁹¹ Magyarul: *A poklon át*

⁹² Thomas Becker: *Durch die Hölle*. Kismányoki Német Önkormányzat, Kismányok, 2021.

korszakot, mégis fellelhetőek benne szubjektív elemek, amelyek ma is jelen vannak az emlékezetkultúrában. Ezek közé tartozik a székelyek és a kommunista hatalom tettesként való bemutatása, és a magyarországi német emlékezetpolitikára amúgy is jellemző áldozati narratíva dominanciája. A regényben megjelenik a „sváb koncentrációs tábor” vagy „sváb Auschwitz” kifejezés is: *Sie werden so mit uns vorgehen, wie die Nazis mit den Juden in Auschwitz.*⁹³ Ez egy erős torzítás, tekintve, hogy valószínűleg a Völgység falvaiban nem sokat tudhattak az auschwitz-birkenai koncentrációs táborról. Másrészt a két tábor jellegét tekintve korántsem említhető egy lapon, mivel a lengyeli internálótábor nem működött megsemmisítő táborként, és kapacitásában is eltölpül Auschwitzhoz képest. Ugyanakkor ez a kifejezés és a hozzákapcsolt elbeszélés jelen van a magyarországi németek körében.

Több völgyégi falura is jellemző, hogy a betelepülő székelyek a német építésű házakat székelykapukkal egészítették ki. A német-székely együttélés viszonylatában említést érdemel még a kakasdi faluház, amit Makovecz Imre tervezett 1986-ban a két népcsoport békés együttélésének jegyében. Ezt fejezi ki a klasszikus sváb és székely templomtorony együtt való megjelentetése. Hasonló a kakasdi főtéren elhelyezkedő sváb Ulmer Schachtel és a mellette álló székelykapu együttese.

10. Összegzés

Dolgozatom célja az volt, hogy minél részletesebben, valamint kontextusba helyezve rekonstruálja a lengyeli internálótáborban történt eseményeket, kitérve a tábor működésére és az ott uralkodó körülményekre. Ennek érdekében számos szakirodalom, forrás és sajtótermékek, valamint három, jelen munka szerzője által készített interjú került felhasználásra. Összefoglalásként elmondható, hogy a személyes interjúk megerősítik a források és a szakirodalmak megállapításait, miszerint a táborban embertelen körülmények uralkodtak. A források elemzése olyan új részletekbe is betekintést engedett, mint hogy a táborban a méltatlan állapotok közt csecsemők és gyermekek is tartózkodtak. Emellett elmondható, hogy a higiénés és egészségügyi körülmények kezdeti kritikus állapotát követően némi javulás következett be, melyet újabb jelentős romlás, ezzel összefüggésben pedig betegségek és járványok megjelenése követett. A fizikai-egészségügyi állapoton túl fontos kiemelni, hogy a tollszoba működése által az internáltak súlyos megaláztatást és mentális

⁹³ „Azt fogják velünk tenni, amit a nácik tettek a zsidókkal Auschwitzban.” Thomas Becker: *Durch die Hölle*. Kismányoki Német Önkormányzat, Kismányok, 2021. 64.

terhelést szenvedtek el, mely fogvatartói túlkapás kezdetben kontrollálatlanul működött. Ez a jelenség is jól jellemzi a korszak kaotikus mivoltát.

A tábor megszervezése és működtetése – mely főként Bodor György nevéhez köthető – önkényes módon és törvénytelenül zajlott. Fő célja a magyarországi németek vagyonának elkobzása és a bukovinai székelyek letelepítése volt.

Mindezeket figyelembe véve a második világháborús és az azt követő magyarországi felforgató események sorába jól illeszkedik a lengyeli internálótábor esete. A völgyeségi németiség jelentős része szenvedte el Bodor törvénytelen intézkedéseit. A magyarországi németeket érintő embertelen bánásmódnak megalapozott a korszakban uralkodó németellenesség és a magyar nacionalizmus túlkapásainak kettőssége. Az 1945 tavaszán és kora nyarán lezajló internálások sorozata felfogható az 1946 januárjában kezdődő Németországba telepítés előzményeként. Ugyan a kitelepítések mind volumenükben, mind hosszútávú hatásukban nagyobb méreteket öltöttek, az internálások és a hozzájuk szorosan kötődő telepítések mégis fontos részletek az események láncolatában.

11. Kitekintés

A dolgozat azon túl, hogy megválaszol bizonyos kérdéseket a lengyeli internálótábor működésével kapcsolatban, számos további feltárássra és elemzésre érdemes kérdést vet fel. Ilyen kérdés például a gyermekek és csecsemők helyzete az internálótáborokban, mely jelen kutatás által új szempontként merül fel. A korszakról, ezen belül is az internálásokról és betelepítésekről alkotott képet tovább árnyalná, ha a betelepített bukovinai székelyek nézőpontját is megismernénk. Céljaim között szerepel, hogy felkeressek és interjút készítek olyan érintettekkel – mind magyarországi németekkel, mind székelyekkel –, akik még személyes tapasztalataik által tudnak beszámolni az 1945-ös és az azt követő eseményekről.

Emellett fontos lenne a későbbiekben azt is részletesebben megvizsgálni, hogy az internálótáborból való szabadulást követően otthontalanná vált magyarországi németek története miként alakult. Akárcsak azoké az embereké, akiket a betelepített székely családok visszafogadtak. Ugyan az interjúk fókuszja a lengyeli internálótábor volt, a beszélgetések során az interjúalanyok említést tettek a székelyekhez való viszonyukról, mely viszonyulás egyrészt a családi örökség része, másrészt a személyes aspektussal is bír. Mivel a két nemzetiség együttélése a későbbi generációkat is jelentősen érinti, érdemes lehet a magyarországi németek és a bukovinai székelyek viszonyát egy transzgenerációs, narratív elemzést tartalmazó vizsgálat keretében is feltárni.

Dolgozatomat egy interjúalanytól származó idézettel zárnám, mely nemcsak a fentiekben felvetett viszonyulást példázza, hanem rávilágít arra is, hogy bizonyos csoportok kollektív megítélésénél az emberi minőség előrébb való:

„Ahogy minden népnél van gazember, van jólelkű, van emberséges és hát van másik is”

12. Források

12.1. Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltára (TMLÖ) IV. 417.b. Közigazgatási iratok, A völgysegi járás főszolgabírójának iratai 1945.

Pécsi Püspöki Levéltár (PPL) I. 1. a.1. Újabb egyházkormányzati iratok 1945.

12.2. Interjúk

Interjú G.J.-val. (2022. 04. 19., Bonyhád)

Interjú K. J.-val. (2023. 02. 01., Bonyhád)

Interjú M.E.-val. (2022. 04. 19., Bonyhád)

12.3. Felhasznált irodalom

1440/1945. ME rendelet a népbíráskodásról szóló 81/1945. ME rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában. https://jogkodex.hu/jsz/1945_1440_me_rendelet_8189506

1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. 1976, 274-277.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_02/?pg=275&layout=s

1945. évi V. törvény a Moszkvában 1945. évi január hó 20. napján kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezéséről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=94500005.tv>

3820/1945. ME rendelet az 1710/1945. ME rendelet 2. §-ának 5. pontja alá eső személyekre vonatkozó intézkedésekről és a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztéséről 4. §, 9. § pontja. https://jogkodex.hu/jsz/1945_3820_me_rendelet_8643563

600/1945. ME rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földmives nép földhözjuttatásáról II. 4. §, 5. § pontja
https://jogkodex.hu/jsz/1945_600_me_rendelet_1867470

81/1945. ME rendelet a népbíráskodásról.
https://jogkodex.hu/jsz/1945_81_me_rendelet_9334301

Balog K. János: Múltunkból. Tolnamegyei Népújság, 1981 április 19. 6.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/TolnaMegyeiNepujsg_1981_04/?pg=141&layout=s

Bindorffer Györgyi: Nyelvében él az etnikum? Szociológiai Szemle, 1997. 2.

Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben I. In Forrás, Kecskemét, 1975. 3.

Dr. Komanovics József: A hazai németiség helyzetét szabályozó rendelkezések és ezek végrehajtása a felszabadulást követő években (1945-1950). In Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, Pécs, 1979.

Fehér István: A bonyhádi Hűségmozgalom történetéhez. Akadémiai, Budapest, 1983.

Füzes Miklós: A népesség anyanyelv szerinti összetételét befolyásoló tényezők Délkelet-Dunántúlon 1941 és 1949 között In Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1985-1986. Pécs, 1986.

Füzes Miklós: Völgységi forgószelel. Népességi viszonyok változásai a régióban. In A Völgység két évszázada, Bonyhád, 1991.

Gatti Beáta, Emlékezet, örökség, identitás: bukovinai székelyek néprajzi, kulturális antropológiai vizsgálata, Doktori (PhD) értekezés, 2018.

Gerhard Seewann: A magyarországi németek története 2. 1860-2006. Argumentum, Budapest, 2015.

László Péter: Népességcsere Bonyhádon 1944-1948-ban. In Tanulmányok Bonyhád történetéből. Bonyhád, 1987.

Magyar néprajzi lexikon <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/b-71FB5/bukovinai-szekelyek-721F7/>

Márkus Beáta: „Munkatábor, tehát nem büntetőtábor” – Törvényen kívüli állapot a mohácsi láger példáján (1945). In Pontes, Pécs, 2022, 5.

Népszava, 73. évfolyam 77. (96.) szám 5. o. (1945 május 23, Budapest)
https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszava_1945_05/?pg=102&layout=s

Püspöki Körlevelek 2521/1945, Bátaszék. In Gonda Gábor: „A Szent Szűz oltalmába ajánlottam összes volt hívemet...” A németek kitelepítésének egyházi reflexiói a Pécsi Püspökség területén (1945-1948). In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai: tanulmányok a pécsi egyházmegye 20. századi történetéből, Pécs, 2012.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. Században. Osiris, Budapest, 2010.

Solymár Imre: Fejezetek Györe történetéből In Tanulmányok, Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 1997.

Szenyéri Zoltán: A Tolna megyei németek sorsa a betelepítésekől napjainkig. In Földrajzi Értesítő, Budapest, 1998. 2.

Szenyéri, Zoltán: Dombóvár környéki települések német nemzetiségű lakosságának létszámváltozása 1941-2011 között. In Modern Geográfia, Pécs, 2019, 2.

Szöts Zoltán: A völgyégi nemzetiségi-etnikai csoportok együttélésének társadalomföldrajzi vizsgálata a második világháborútól napjainkig. Bonyhád – Szekszárd, 2007.

Szöts Zoltán: A völgyégi nemzetiségi-etnikai csoportok együttélésének társadalomföldrajzi vizsgálata. Doktori (PhD) értekezés, 2006.

Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akit akkarnak.” Internálótábor Lengyel községben. In Földönfutó A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után. Lucidus, Budapest, 2008.

V. Kápolnás Mária: Ahogy a kormánybiztos látta...Bodor György visszaemlékezése a székelyek letelepítésére. In A Völgyesség két évszázada, Bonyhád, 1991.

Wirth József: A lengyeli internálótábor. In 300 Jahre Zusammenleben: aus der Geschichte der Ungarndeutschen I./300 éves együttélés – A magyarországi németek történetéből I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.